

6 | Republicanisme als modern Europees verhaal

Bart Jacobs¹

1 INLEIDING

Van de ontvanger van dit *liber amicorum* weet ik dat hij een groot bewonderaar is van de Cicero-trilogie van de Britse auteur van historische literatuur, Robert Harris². Ik deel die bewondering. Het zijn prachtig geschreven boeken die het politieke en persoonlijke leven van de Romeinse jurist en staatsman Marcus Tullius Cicero meeslepend weergeven, vanuit het perspectief van zijn persoonlijke assistent (en slaaf) Tiro. De drie boeken tonen het Romeinse politieke handwerk, met daarin niet alleen krachtige betogen in de senaat of in een rechtbank, maar ook met bedrog, bedreiging, omkoping en (politieke) moord. In de boeken speelt Cicero natuurlijk een heldenrol, als aanklager van machtsmisbruikers (zoals Verres in boek I), als redder van de republiek tegenover tirannen (Catilina in boek II), en ten slotte als eervolle verliezer (tegenover Marcus Antonius in boek III) die samen met de republiek ten onder gaat. Vanaf dan wordt Rome geregeerd door almachtige keizers.

Cicero was in de eerste eeuw voor Christus behalve politiek dier ook een politiek denker, met een omvangrijke en invloedrijke nalatenschap. Hij was een gedreven verdediger van “de republiek”, van dienstbaarheid aan die republiek, en van “republikeinse vrijheden” van burgers. Die waarden waren zo verheven en belangrijk dat burgers bereid dienden te zijn hun leven ervoor op te offeren. Cicero zag, in moderne termen, het belang van een rechtsstaat en van burgerrechten (en plichten). Het is de wet die beperkingen stelt aan de zittende machthebbers, als beheerders van de *res publica*. Degenen die deze grenzen overtraden (Catilina, Caesar) moesten met alle middelen bestreden worden, tot tirannicide toe. Tegelijkertijd beschermde de wet de vrijheid van burgers. Deze rechten en vrijheden hadden individuele aspecten, gericht bijvoorbeeld op de bescherming van persoonlijk eigendom of op de mogelijkheid om in beroep te gaan ‘bij het volk’ (*provocatio ad populum*), maar hadden vooral

---

¹ Prof. dr. B.P.F. Jacobs is hoogleraar Security, Privacy & Identity, Radboud Universiteit Nijmegen.

² De drie delen *Imperium*, *Lustrum*, *Dictator* verschenen resp. in 2006, 2009 en 2015 in het Engels bij Penguin. Uitgeverij Cargo biedt in 2020 een gezamenlijke Nederlandse uitgave.

ook een collectief karakter, gericht op de gemeenschappelijkheid van het bestuur, om willekeurige machtsuitoefening te voorkomen.

Juist dat collectieve zelfbestuur was volgens Cicero voorwaardescheppend voor individuele rechten, zonder dominantie. Vrijheid heb je niet onder een meester, ook al is hij nog zo goed en misbruikt hij zijn macht niet, maar vrijheid vereist dat je helemaal geen meester hebt. In *De oratore* betoogt Cicero dat collectief zelfbestuur ook een belangrijke voorwaarde vormt voor de ontwikkeling van literatuur, althans in de vorm van welsprekendheid. Alleen in een vrije samenleving, waar besluiten via overleg en overreding, en niet via decreten, tot stand komen, komt retorica tot bloei. Het handboek *De Institutione oratoria* van de Romeinse retoricus Quintilianus (uit de eerste eeuw na Christus) toont de centrale rol van welsprekendheid in het Romeinse politieke en culturele leven en in het onderwijs. De relatie werkt twee kanten op: zelfbestuur is voorwaardelijk voor retorica, en retorica draagt weer bij aan zelfbestuur. In de Romeinse tijd werd retorische vaardigheid vergeleken met dapperheid van soldaten. Terzijde: heden ten dage vergt politieke retoriek, vooral online, een nieuwe vorm van dapperheid³ om online haat te weerstaan.

2 VRIJHEID

Om vrijheid, in oude en nieuwe tijden, is het me te doen, waarbij ik wil betogen dat klassieke republikeinse opvattingen over vrijheid, in moderne vorm gegoten als republicanisme, in hoge mate relevant zijn voor hedendaagse discussies over machtsverhoudingen in de digitale wereld. De Utrechtse hoogleraar moderne politieke geschiedenis Annelien de Dijn publiceerde recentelijk het boek *Vrijheid, een woelige geschiedenis*.⁴ Het is een vlot geschreven ideeëngeschiedenis over de ontwikkeling van het vrijheidsbegrip in het westerse denken, vanaf de oude Grieken. In de huidige tijd zullen mensen het ontbreken van vrijheid waarschijnlijk vooral associëren met de bezetting in de tweede wereldoorlog, of met de situatie in landen als Noord-Korea onder een tirannieke dynastie. In de geschiedenis is duizenden jaren lang slavernij echter het grote (schrik)beeld geweest van onvrijheid, waarvan fysieke dwang, mishandeling en willekeurig machtsuitoefening belangrijke onderdelen waren. Slavernij kon het gevolg zijn van militaire nederlagen en bezetting – maar ook van het niet betalen van een schuld. Staatszaken en buitenlandse politiek hadden daarmee directe gevolgen voor individuele burgers. De Dijn beschrijft fraai hoe collectief zelfbestuur

³ Zie bijvoorbeeld het rapport *Online Ontspoord*, Rathenau Instituut, 2021, zie rathenau.nl.

⁴ A. de Dijn, *Vrijheid, een woelige geschiedenis*, Amsterdam: Alfabet uitgevers 2021 (*Freedom, An unruly history 2020*, vertaald door F. Hendriks). De auteur erkent haar schatplichtigheid aan het republicanisme, zie voetnoot 1 (p. 397 in de Nederlandse uitgave): 'Dit boek benadrukt hoezeer antieke opvattingen over vrijheid de eeuwen hebben doorstaan en baseert zich daarbij op het werk van Quentin Skinner en Philip Pettit.'

zich ontwikkelde – natuurlijk enkel binnen een beperkte groep van geprivilegieerde burgers – als idee van vrijheid, niet alleen ter bescherming tegen machtsmisbruik door tirannen of koningen, maar ook ter bescherming van de eigen individuele belangen. Een dikke rode lijn in het boek van De Dijn is de historische verandering van het vrijheidsbegrip, oorspronkelijk in publieke vorm, als collectief zelfbestuur, zoals bij Cicero, en later, na de Restauratie, in meer private vorm, als individuele veiligheid van het individu en diens eigendommen, om in vrede en rust te kunnen genieten van het leven en van het eigen bezit. Deze liberale wending was volgens De Dijn gebaseerd op anti-democratisch wantrouwen jegens de massa, vooral na de Franse revolutie, en op de verdediging van elitaire belangen.

3 INBREUKEN

De term 'neorepublicanisme' of simpelweg 'republicanisme', wordt in de afgelopen decennia gebruikt als aanduiding voor de herleving van de volgens De Dijn oorspronkelijke opvatting van vrijheid als collectief zelfbestuur – in tegenstelling tot de latere liberale opvatting van vrijheid. Het is vooral de Ierse politiek filosoof Philip Pettit⁵ die de tegenstelling republicanisme-liberalisme uitgewerkt heeft. Volgens Pettit bestaat vrijheid enkel in een toestand van *non-domination*, waarbij mensen beschermd zijn tegen inbreuken door willekeurige machtsuitoefening. Net als bij Cicero is het onvoldoende dat dergelijke inbreuken uitblijven, maar wel mogelijk zijn, want alleen al de mogelijkheid en dreiging van willekeurige inbreuken doen vrijheid teniet. De mogelijkheid van inbreuken duidt op scheve machtsverhoudingen. Pettit benadrukt het potentiële en willekeurige karakter van inbreuken: 'What constitutes domination is the fact that in some respect the power-bearer has the capacity to interfere arbitrarily, even if they are never going to do so.'⁶ Voor het liberale vrijheidsbegrip is het daarentegen voldoende wanneer actuele inbreuken uitblijven, of ze nu willekeurig zijn of niet. Het onderscheid tussen republicanisme en liberalisme kan aldus scherp geformuleerd worden als vrijheid van *potentiële willekeurige* inbreuken tegenover vrijheid van *actuele* inbreuken (*interferences*, in het Engels). De enkele mogelijkheid, los van de waarschijnlijkheid, van een inbreuk kan niet alleen leiden tot zorgen, stress en onzekerheid, maar ook tot defensief gedrag en tot *chilling effects* waarbij mensen zich niet durven uitspreken. Domi-

⁵ Zie: P. Pettit, *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*, Oxford: Clarendon Press 1997. Ook Quentin Skinner geldt als een belangrijke denker binnen dit republicanisme, zie bijv. Q. Skinner, *Hobbes and the Republican Liberty*, Cambridge: Cambridge University Press 2008.

⁶ Pettit 1997, p. 63.

nantie duidt op asymmetrie en op scheve machtsverhoudingen, waarin de gedomineerde niet serieus genomen wordt, als eigen morele autoriteit.⁷ Volgens een liberaal doen scheve verhoudingen er niet toe zolang er maar geen bemoeienis plaatsvindt. De begrippen ‘willekeurig’ en ‘niet-willekeurig’ hebben een eigen betekenis binnen het republicanisme. Kortweg, een inbreuk is niet-willekeurig, en daarmee acceptabel, wanneer zij onderdeel is van een wettelijk kader dat, na publieke discussie, op redelijke gronden, via democratische weg tot stand gekomen is, en vervolgens (juridisch) aanvechtbaar is. Republicanisme vereist een democratische rechtsstaat met georganiseerde tegenmacht (*contestation*) voor burgers.

Een voorbeeld: de Covid-19 pandemie van het afgelopen jaar heeft in Nederland, net als in veel andere landen, geleid tot de invoering van een tijdelijke avondklok. Toen de mogelijkheid van zo’n avondklok in het najaar van 2020 ter sprake kwam – als een van de maatregelen om besmettingen te beperken – riep dat bij mij veel weerstand op. Ik associeer een dergelijke fundamentele beperking van het recht op bewegingsvrijheid met oorlogstijd en bezetting. In de periode dat de avondklok daadwerkelijk van kracht was (januari – april 2021) had ik er echter uiteindelijk niet veel moeite mee. Waarom niet? Het republicanistische⁸ denkkader bleek betekenisvol: de maatregelen waren gebaseerd op aanbevelingen van experts (van het Outbreak Management Team), waren redelijk en werden ingevoerd na openbare discussie en met goedkeuring van het parlement. Zelfs zijn de maatregelen voor de rechter aangevochten, aanvankelijk met succes.⁹ Daarmee was de vrijheidsbeperking door de Covid-avondklok niet-willekeurig, en dus aanvaardbaar, volgens het republicanisme en ook in mijn eigen persoonlijke beleving: mijn aanvankelijke weerstand verdween door de niet-willekeurigheid in de totstandkoming van de vrijheidsbeperking.

In het vervolg zal ik nader in gaan op de aard van ‘digitale’ inbreuken, waarbij het verschil tussen liberalisme en republicanisme in de digitale wereld aan bod komt. Maar eerst ga ik iets dieper in op het verschil in de gewone, niet-digitale wereld.

⁷ Deze toevoeging ‘als eigen morele autoriteit’ is een Kantiaanse interpretatie van Pettit’s dominantie uit: D. Gädeke, ‘From Neo-Republicanism to Critical Republicanism’, in: B. Leibold, K. Nabulsi & S. White (red.), *Radical Republicanism: Recovering the Tradition’s Popular Heritage*, Oxford: Oxford University Press 2020, p. 23-46.

⁸ Ik vermijd bewust het adjectief republikeins, om verwarring te voorkomen met antimonarchistisch of met de Amerikaanse republikeinse partij. Ook De Dijn 2021, p. 397, worstelt met de terminologie en schrijft in voetnoot 1: ‘Overigens spreek ik liever over “democratische” dan over “republikeinse” vrijheid (de term waaraan Skinner en Pettit de voorkeur geven). Ik doe dat ten eerste omdat deze manier van denken over vrijheid volgens mij net zozeer zijn wortels heeft in het oude Griekenland als in Rome, en ten tweede omdat “democratisch” de essentie van deze manier van denken weergeeft, namelijk dat vrijheid democratisch zelfbestuur vereiste.’

⁹ Een goed voorbeeld dat een mafkees een punt kan hebben.

4 VRIJHEID EN COLLECTIVITEIT

Republicanisme is een *sociale* politieke theorie, waarbinnen men non-dominantie niet alleen voor zichzelf zoekt, maar ook voor anderen, als maatschappelijk ordenend principe. Daarmee overstijgt het individuele belangen. Het actief bewerkstelligen van deze non-dominantie, door politieke betrokkenheid en het aanvechten van beslissingen – dat wil zeggen, door het organiseren van tegenmacht – geeft burgers trots, zelfrespect en waardigheid (in lijn met Cicero) en beperkt het risico op machtsmisbruik. Zorg voor elkaar is een integraal onderdeel van het republicanistische vrijheidsbegrip: ‘... there can be no hope of advancing the cause of freedom as non-domination among individuals who do not readily embrace both the prospect of substantial equality and the condition of communal solidarity.’¹⁰ Een dergelijke nadruk op collectiviteit is bijzonder en klinkt enigszins vreemd in de oren, gegeven het dominante liberale vrijheidsbegrip van vandaag. Die opvatting verzet zich in beginsel tegen elke (actuele) inbreuk of bemoeienis en ziet sociale interactie vooral als obstructierisico. Het liberalisme benadrukt de bemoeizuchtige, en niet de beschermende, rol van de wet. Het dwingende karakter van de wet wordt enkel geaccepteerd om een nog dwingender invloed te beperken. Liberale vrijheid beleeft men alleen, niet als actief lid van een gemeenschap:¹¹ ‘Where freedom as non-domination represents the freedom of the city, freedom as non-interference tends to represent freedom of the heath’. Voor de duidelijkheid, ‘heath’ is heide en staat voor afzondering.

5 DIGITAAL REPUBLICANISME

Het republicanistische narratief over vrijheid in termen van (non-)dominantie en tegenmacht, dat teruggaat tot de oude Romeinen, kan opmerkelijk goed toegepast worden in de hedendaagse digitale wereld. Wij allen zijn slaven geworden met de Google’s en Facebook’s als nieuwe meesters. Dat perspectief wil ik hier verder uitwerken. ‘Informatie is macht’ is een bekend gezegde. In onze moderne, gedigitaliseerde samenleving worden de machtsverhoudingen inderdaad bepaald door (toegang tot) de informatiestromen. Een aansporing om deze machtsverhouding te begrijpen was: *follow the money*.¹² Een adequatere, hedendaagse versie is: *follow the data*. Tech-giganten zoals Google, Facebook maar ook Alibaba en Tencent hebben dat als geen ander begrepen. Zij

---

¹⁰ Pettit 1997, p. 125-126.

¹¹ Pettit 1997, p. 67.

¹² Bekend bijvoorbeeld uit de film *All the President's Men* uit 1978, over de onthulling van het Watergate afluisterschandaal door de journalisten Carl Bernstein en Bob Woodward van de krant *The Washington Post*.

volgen en profileren hun gebruikers tot in detail om op basis van de opgebouwde profielen hun keuzes te kunnen manipuleren.¹³ Amerikaanse bedrijven hebben vooral commerciële redenen voor wat is gaan heten *surveillance capitalism*.¹⁴ In een Chinese context heeft profilering vooral het politieke doel om de heersende (communistische) macht te bestendigen. De dominantie en werkwijze van deze grote ICT-partijen worden in steeds bredere kringen als problematisch ervaren. Ook is er een steeds luider roep om een eigen Europese weg, gebaseerd op digitale autonomie en soevereiniteit. Ik ga kort in op een drietal zaken die hierbij vanuit republicanistisch perspectief naar voren komen, namelijk (1) de analogie tussen de tegenstelling liberaal/republicanistisch en Amerikaanse/Europese opvattingen over privacy; (2) de relevantie van het verschil tussen actuele en potentiële inbreuken voor de beoordeling van de werkwijze van dominante IT-bedrijven; en (3) de mogelijke technische – in plaats van enkel juridische – vormgeving van bescherming en tegenmacht van burgers.

Het eerder geschetste onderscheid tussen liberale en republicanistische vrijheid, zoals uitgewerkt door Pettit, sluit aan op de verschillen tussen Amerikaanse en Europese opvattingen over privacy. In Europa is privacy een fundamenteel recht, dat burgers beschermt en bepaalde (wederrechtelijke) verwerkingen van persoonsgegevens uitsluit, ook al zouden betrokkenen zelf met de verwerking akkoord willen gaan. Daarmee worden burgers in bescherming genomen, ook tegen zichzelf, onder omstandigheden waar (oneigenlijk) druk uitgeoefend wordt om toestemming te verlenen. Bovendien, wanneer je als datasubject, onder de juiste omstandigheden, wel, geheel vrijwillig, akkoord bent gegaan met verwerking van jouw gegevens, dan kun je die toestemming altijd weer terugtrekken, als een republicanistische vorm van *contestation*. Deze tegenmacht van datasubjecten omvat ook het recht op inzage en correctie, als essentieel onderdeel van de Algemene Verordening Gegevensverwerking (AVG). In Amerika daarentegen is alles onderhandelbaar en wordt privacybescherming gezien als iets dat de betrokken partijen onderling contractueel regelen. Via zo'n contract leggen datasubjecten zichzelf vast en kunnen zij hun eenmaal gegeven akkoord in beginsel niet opzeggen. Dit EU-VS onderscheid wordt door James Whitman¹⁵ (kleurrijk) beschreven in termen van

¹³ De betrokken bedrijven betogen dat zij hun klanten het beste van dienst kunnen zijn als zij hen voortdurend beter leren kennen. Ze zeggen hun gebruikers advertenties te tonen of te onthouden van zaken waarin die gebruikers wel of niet geïnteresseerd zijn. Dit is misleidend: de bedrijven tonen alleen die advertenties waarvan de bedrijven willen dat hun klanten die zien (of niet). Zulke gepersonaliseerde interactie kan ook leiden tot prijsdifferentiatie, waarbij verschillende gebruikers online verschillende prijzen te zien krijgen, afhankelijk van de gepercipieerde draagkracht of wenselijkheid van het product.

¹⁴ Zie S. Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, Londen: Profile Books 2019.

¹⁵ J. Whitman, 'The Two Western Cultures of Privacy: Dignity versus Liberty', *Yale Law Journal* (113) 2004, p. 1153-1221.

waardigheid en vrijheid. 'At its conceptual core, the American right to privacy still takes much the form that it took in the eighteenth century: It is the right to freedom from intrusion by the state, especially in one's own home.' Deze formulering sluit direct aan bij de liberale opvatting van vrijheid als het verschoond blijven van (actuele) inbreuken. Daarentegen is de Europese visie gebaseerd op juridische bescherming (tegen dominante partijen) en op waardigheid voor iedereen: 'After many generations of experience, Europeans have come to value a certain kind of personhood – a kind of personhood founded in the commitment to a society in which every person, of every social station, has the right to put on a respectable public face – a society in which privacy rights are not just for royalty, but for *everybody*.'

Ten tweede: de dominante IT-bedrijven van deze tijd legitimeren hun werkwijze met liberale retoriek. Zij proberen het zo veel mogelijk de verantwoordelijkheid van individuele gebruikers te maken om al-of-niet akkoord te gaan met hun voorwaarden voor het gebruik van hun (digitale) producten, en daarmee met de verwerking van persoonsgegevens. Collectieve Europese arrangementen om gebruikers te beschermen of om tegenmacht te organiseren passen daar niet bij: de ICT-bedrijven reduceren hun omgang met klanten het liefst tot individuele transacties, want in de verhouding met een enkeling zijn zij de sterkste partij, met een (dominant) manipulatief vermogen, juist omdat ze hun klanten zo goed kennen. Vandaar dat deze, veelal Amerikaanse, bedrijven in Europa regelmatig beboet worden. Eventuele nadelen die gebruikers ondervinden, worden in de liberale Amerikaanse benadering enkel beschreven in termen van *actuele* inbreuken, en niet in termen van *potentiële willekeurige* inbreuken voortvloeiend uit scheve machtsverhoudingen.¹⁶ Concreet gaat het dan om het verschil tussen de kritische vragen: 'Heb ik echt last van die gepersonaliseerde advertentie?' tegenover 'Wil ik een samenleving met zulke machtsverhoudingen dat grote bedrijven iedereen in detail kunnen profileren en alleen door hen gekozen berichten voorschotelen?'. In het laatste geval kan ik nog steeds mijn schouders ophalen over een advertentie of een bericht dat ongevraagd op mijn tijdlijn gepositioneerd wordt, maar blijft het problematisch dat een ander een zodanige macht over mijn digitale leven heeft om te bepalen wat ik te zien krijg. De IT-bedrijven domineren mijn (digitale) leven en maken mij daarmee onvrij, ook al lijken het nog zulke welwillende meesters. Het is het republicanistische, en niet het liberale, vocabulair dat ons in staat stelt het heersende ongemak en ongenoegen over big-tech bedrijven te

---

¹⁶ De traditionele basis voor klachten over een schending van artikel 8 EVRM (recht op privacy) is een concrete en specifieke inbreuk resulterend in daadwerkelijke schade. Het EHRM biedt echter in recente uitspraken meer ruimte voor arbitraire machtsinzet als basis, volgens: B. van der Sloot, 'Een nieuwe benadering van het recht op privacy. Hoe het Europese Hof voor de Rechten van de Mens het republicanisme omarmde', *Filosofie & Praktijk* (39) 2018, afl. 1, p. 5-24.

verwoorden.¹⁷ Heldere articulatie is een eerste stap richting alternatieven, waarbij, bijvoorbeeld, gebruikers effectief controle kunnen uitoefenen via collectief georganiseerde tegenmacht en via privacy-vriendelijke technologie.

Dat brengt mij op mijn derde punt. De dominantie van de IT-giganten berust op digitale surveillance, met twee componenten: monitoring van ieders digitale sporen met eventuele, daarop gebaseerde, actie, zoals het wel-of-niet tonen (or prioriteren) van een advertentie of een nieuwsbericht. Zo'n actie wordt ondernomen op basis van een gepercipieerde kans (of risico), waarbij de criteria die een trigger voor actie vormen worden bepaald door de surveillerende organisatie. De vervolgactie kan bestaan uit beïnvloeding, manipulatie, of interventie, gedreven door artificiële intelligentie, en kan plaatsvinden om commerciële of politieke redenen. Het zijn niet alleen (grote) private partijen die zulke monitoring uitvoeren, want ook overheden houden burgers grootschalig in de gaten, via registratie van bijvoorbeeld kentekens in het verkeer (ANPR, *automatic number plate recognition*), van inkomende en uitgaande passagiers in de luchtvaart, of van financiële gegevens voor fraudebestrijding. In het bijzonder werken moderne inlichtingendiensten met *bulk data*: grote gegevensverzamelingen waarvan het merendeel van de betrokkenen helemaal niet tot de doelgroep van de diensten (zullen) behoren.

Vaak hoor je dan: wat maakt het nu uit of jouw gegevens ongevraagd geanalyseerd worden, zeker als dat niet door mensen maar door computers gebeurt? Dit is een typisch liberaal argument, gebaseerd op de vraag of er daadwerkelijke inbreuken plaatsvinden. Mijn tegenvraag is: dan heb jij er vast geen probleem mee als ik een camera in jouw slaapkamer ophang en beloof niks met de opnames te doen? Dan wordt het meestal stil. Waarom eigenlijk, zeker als ik bij hoog en laag beloof de gegevens niet te gebruiken? Het probleem ligt in de *mogelijkheid* die zo'n camera geeft en in de achterliggende scheve machtsverhoudingen. Niet alleen ik, maar iedereen met toegang tot de (opnames van de) camera moet volkomen vertrouwd worden, en niet overstemd kunnen worden. Ook moeten de opnames zodanig veilig opgeslagen worden dat echt niemand erbij kan. Het essentiële ongemak door het ophangen van een camera in de slaapkamer betreft de *mogelijkheid* van toegang tot de gegevens door anderen en weerspiegelt ongewenste machtsverhoudingen. Zo'n camera is een voorbeeld van dominantie, in republicanistische zin. Precies daar ligt het probleem.

Het republicanisme benadrukt twee manieren om hier mee om te gaan: op inhoudelijke discussie gebaseerde democratische besluitvorming en geïnstitutionaliseerde tegenmacht. Die eerste manier hebben we reeds besproken. Die tweede manier (tegenmacht) kan geboden worden door onafhankelijke toezichthouders, zoals de Autoriteit Persoonsgegevens (AP), de Commissie van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (CTIVD), of de Nationale

¹⁷ Zie ook: A. Roberts, 'A republican account of the value of privacy', *European Journal of Political Theory* (14) 2015, afl. 3, p. 320-340.

Ombudsman, voorzien van een robuuste klachtenafhandeling, maar ook door verschillende groepen in de *civil society*, waaronder journalisten, wetenschappers en georganiseerde burgers. Deze tegenmacht is veelal juridisch/procedureel verankerd. De basis voor tegenmacht ligt in het zicht kunnen krijgen op de activiteiten van de machthebbers¹⁸ via mechanismen als de Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB). Hoye en Monaghan¹⁹ doen daarbovenop de suggestie om de bescherming en tegenmacht van burgers structureel te versterken via privacy-vriendelijke technologie, waaronder versleuteling van hun berichtenverkeer, om digitale surveillance te bemoeilijken en scheve machtsverhoudingen enigszins recht te trekken. Dit ligt in de lijn van de AVG die zowel *privacy-by-design* als *security-by-design* vereist. Hoye en Monaghan beschouwen een dergelijke (technische) bescherming van burgers als een moderne vertaling van noodzakelijke bouwstenen in Cicero's republiek. Bij deze interpretatie sluit ik mij graag aan: een republicanistische overheid heeft een rol bij het institutionaliseren van tegenmacht, niet alleen via organisaties die voor burgers werken, maar ook via techniek.

6 TOT SLOT

Het denken vanuit de waarden van een republiek is actueel, in termen van collectief zelfbestuur en georganiseerde tegenmacht, om dominantie te voorkomen. Dit denken is bijzonder actueel in tijden van tech-kolonialisme, gebaseerd op liberale ideologie. Bij modern republicanisme past niet alleen decentralisering van macht, maar ook decentralisering van informatie. Europa kan daarbij teruggrijpen op eigen (Romeinse) wortels om eigen waardengedreven technologie te ontwikkelen, gericht op bescherming van individuele burgers, zonder dominantie, maar met respect voor hun morele autoriteit en waardigheid. Die laatste Kantiaanse elementen zullen Thomas Mertens mogelijk kunnen plezieren. De gemeenschappelijkheid die het republicanisme in zich heeft, maar die aan liberalisme ontbreekt, zal nodig zijn om de grote problemen van deze tijd (pandemie, ecologische ontwrichting, digitale dominantie) met een rijker vrijheidsbegrip te adresseren.

---

¹⁸ B.C. Newell, 'Technopolicing, surveillance, and citizen oversight: A neorepublican theory of liberty and information control', *Government Information Quarterly* (31) 2014, afl. 3, p. 421-431.

¹⁹ Zie M. Hoye & J. Monaghan, 'Surveillance, freedom, and the republic', *European Journal of political theory* (17) 2015, afl. 3, p. 343-363.

